

ANTANAS SMETONA: „KALBA PRARANDA NAMUS“

DALIA RAUKTYTĖ
Bernardinai.lt
Gruodžio 14 d., 2012

Kalbininkas, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanas Antanas Smetona. BFL // Tomo Lukšio nuotrauka

„Bernardinai.lt“, tęsdami „Tapatumo puoselėjimas skirtybių pasaulyje“ projektą, šįkart pristato kalbininko ir Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekano Antano Smetonos įžvalgą apie kalbos ir tapatybės santykį globalizmo ir kosmopolitizmo įtakoje.

Galbūt galėtumėte pasidalinti įspūdžiais iš praėjusį mėnesį Vilniaus universitete vykusios tarptautinės konferencijos „Kalba, erdvė ir tapatybė“. Kokias įžvalgas ar išvadas pavyko padaryti? Ir kas užkoduota konferencijos pavadinime?

Šiais laikais daug diskutuojama, samprotaujama apie kalbos ir tapatybės santykį, kalbos ir buvimo lietuviu santykį. O ar tas santykis dabar yra toks, koks buvo prieš 100 metų ar dar anksčiau, žinoma, gali atsakyti tik tyrimai. Kalbos ir tapatybės santykis nuolat kinta. Manau, tapatybės susivokimui kalba viena iš svarbesniųjų sudedamųjų dalių, bet ne pagrindinė. Tokios konferencijos ir iki jų atlikti tyrimai parodo arba mėgina atsakyti, o kas gi pasikeitė mūsų globalizmo, kosmopolitizmo ribų nebuvimo pasaulyje.

Pirmiausia pasikeitė lietuvių būvis. Dažnam kažkodėl atrodo, kad šiandien nutiko su Lietuva tai, ko niekada nebuvo. Tai yra netiesa. Kaip tik, manyčiau, kad 1945–1990 metų mūsų istorijos tarpnis buvo tai, ko Lietuvoje niekada nebuvo. O iki jo ir po jo vyko ir vyksta visiškai normalūs žmonių gyvenimo, judėjimo, kitimo, raidos procesai, kurie šiandien nėra kokie nors ypatingesni, nei buvo XIX a. pab.–XX a. pr. Turbūt daugelis skaitė XX amžiaus pradžios Uptono Sinclairio romaną „Džiungles“. Kas gi ten buvo kitaip, nei yra dabar? Nereikia nė Sinclairio – nemažai esama Lietuvoje šeimų, kuriose perduodami iš kartos į kartą senelių ir prosenelių pasakojimai, kaip jie mindžiojo Rusijos „granyčias“, iš žydo pirkto „šipkartes“, vyko į Ameriką, dirbdavo šachtose ar skerdyklose, uždirbę pinigų grįždavo, pirkdavo žemes ir t.t. Būtent šie reiškiniai yra visiškai įprastiniai ir vargu ar ką nauja mes išrandame šiais laikais.

Tiesa, gyvenimo sparta ir atstumai visai kiti, geografija platesnė. Nukeliavimas į kitą pasaulio kraštą pasidarė paprastesnis nei tai buvo prieš 100 metų. Tada jei patekai už Atlanto, tai grįžti daug sunkiau, daug brangiau, daug ilgiau. Dabar gali per porą parų parsiskristi iš tos pačios Amerikos. Arba tiesiog „on line“ pasiplepėti internetu. Atstumai iš tikrųjų pamažėjo.

Aišku, jūsų minimoje konferencijoje tokių istorinių platumų nesiekta – ten svarbiau buvo žvilgtelėti į kalbos, tapatybės, atstumų santykius čia ir dabar. Pristatytas tyrimas „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai“, kuriame tyrinėtoms lietuvių (suvalkiečių, dzūkų, žemaičių) kalbinės nuostatos, regioniniai ypatumai, požiūris į dabartinę kalbos padėtį ir santykį su kalba, nustatyti skirtumai didžiuosiuose miestuose ir miesteliuose, sugretinta su greta mūsų gyvenančių rusų ir lenkų kalbinėmis nuostatomis, tirti požiūriai į užsienio kalbas, palyginta su padėtimi ir požiūriais kitose Europos šalyse.

O šiaip, ne mokslinėje konferencijoje, buitinis arba politinis kalbėjimas apie tapatybę, savivoką labai dažnai Lietuvoje yra, švelniai tariant, keistas – kažkodėl modernioji lietuvių tapatybė būtinai

tapatinama su XIX a. tautiškumu, tapatumu, valstietišku, katalikų tikėjimu, nemąstant, kad tai ne vieno lygio kategorijos, nebūtinai papildančios viena kitą. Kai tik keliamas klausimas, kas yra lietuvis, kodėl jis lietuvis, būtiniausiai iškyla priešas rusas arba lenkas – lyg lietuviško tapatumo samprata be priešų negalima. O kai ta tapatybė bent per milimetrą nukrypsta nuo XIX a.–XX a. pr. sampratos, pakyla gaudžių šauksmų choras – gelbėkit, dangus griūva, tapatybė nyksta! Iš tikrųjų taip nėra – ji keičiasi, ji darosi truputį kitokia. Bet kas iš tikrųjų yra lietuvių tapatybė, tikrai sunku šiandien pasakyti: ar mes galime paimti kokį tūkstantį ar milijoną lietuviškai kalbančių žmonių Europos vidury ir pasakyti, kas juos visus vienija, be kalbos, t.y. rasti bendrą vardiklį, atpažinti lietuvių? Aišku, ne. Apskritai sunku pasakyti, kas yra tapatybė. Kai pagalvoji, ar ne paprasčiau apibrėžti, kas yra ta tapatybė per tai, be ko lietuvis nebūtų lietuvis, nors terminologijos abėcėlė sako, kad visokie dalykai geriau apibrėžiami sakant kas yra kas, o ne kas nėra kas.

Taigi, lyg ir savaime peršasi pirmoji ypatybė: ar lietuvis būtų lietuvis, jei jis neturėtų priešą lenką (ruso, žydo, vokiečio). Lyg ir natūralu – praeityje, bet jau paradoksas – ir dabartyje. Kita didžioji problema – ar lietuviška tapatybė įmanoma be lietuvių kalbos. Šiandien visuomenėje gyva nuomonė, kad lietuvis be lietuvių kalbos yra ne lietuvis. Ir taškas. (Beje, būtų įdomu išgirsti nuomonę tų senųjų lietuvių, kurie lietuviškumą pirmiausia siejo su išpažįtamu tikėjimu!) Bet palaukite, tarkime, žmogelis kur nors pasaulio pakraštyje Australijoje ar Amerikoje, nemokantis nė vieno žodžio lietuviškai, staiga pareiškia: „aš lietuvis, nes mano tėvai ir seneliai buvo lietuviai“. Tai ar jis ne lietuvis? Sunkus klausimas. Kita vertus, be šių fundamentinių klausimų, esama ir gerokai aiškesnių lietuviškos tapatybės kultūrinių priklausinių. Pavyzdžiui, aišku, kad lietuviškos tapatybės nebus be siaubingųjų lietuviškų pasakų – gauruotos raganos, išdarytų smegenų, iškastos žarijų duobės, išsuktos šuniuko kojelės, kruvinai užkapoto žalčio ir t.t. Lietuvis turbūt ne lietuvis, jeigu jis negirdėjo jaunystėje Maironio, neskaitė K. Donelaičio, J. Biliūno, nežino universiteto vaidmens, negirdėjęs apie pirmąją knygą. Lietuvis turbūt nelietuvis, jeigu jo bobutė vaikystėje nenusivedė ankstų rytą į bažnyčią, nepaisant to, kuo jis vėliau pavirto – tiki ar netiki. Lietuvis turbūt nelietuvis, jeigu jis nemylė žemės. Taip, gerai pagalvojus, galima išvardinti dar daug tokių dalykų, be kurių lietuvių sunku įsivaizduoti.

O kaip ir kodėl šiandien kinta lietuvių tautos tapatumas?

Kaita vyksta ir ji turi vykti. Jeigu tauta yra gyva, ją veikia įvairiausi ir išoriniai, ir vidiniai veiksniai. Ir šia prasme mūsų tauta nėra kokia nors unikali Europoje. Pati bendriausia Europos ir europietiškos tautų raidos kryptis – iš kaimo į miestą. (Atsiribojus nuo Rytų ar arabų pasaulio, kur truputį kiti dalykai.) Lietuvoje, kaip ir kitose Europos šalyse, gyvenimo persikėlimas iš kaimo į miestą, esminis gyvenamosios aplinkos keitimasis pirmiausia ir yra susijęs su tapatybės kaita. Deja, Lietuvoje dėl nenatūralių priežasčių, dėl okupacijų, šitas veržimasis buvo pristabdytas, pavėluotas. Nežinia, kiek natūralus buvo krikščionybės pavėluotas priėmimas, bet miesto kultūros sukūrimas iš tiesų buvo išorinių jėgų sustabdytas. Gal, beje, miesto kultūros nebuvimas, yra ir krikščionybės vėlyvo plitimo paaiškinimas. Puiki šių procesų iliustracija yra P. Vileišio veikla XX amžiaus pradžioje. Kuo jis užsiima grįžęs iš Rusijos, kur užsidirbo daug pinigų? Ne tik laikraščiai ir kultūrinė veikla. Nemažiau svarbu tai, kad jis stato kažkokią metalo padirbimo gamyklą, į kurią priima būtent lietuvius, nes aplinkui gamyklose dirba vien lenkai ir žydai. Mat lietuvių vieta – prie kiaulių. Natūralu, kad lietuvis, amžių amžius gyvenęs prie žemės, ėjęs apie tas kiaules, apie savo rugių, kviečių laukus, gyvenęs pagal metų ciklą, staiga atsiduria mieste. Jis privalėjo atsidurti mieste ir jo kaimiškas pasaulėvaizdis griuvo. Kaip čia neprisiminus K. Donelaičio ir I. Simonaitės – Mažojoje Lietuvoje lietuvis buvo daug arčiau miesto, civilizacijos, bet ta proga arba persergėjimai nesėkti svetimųjų

papročiais ir saugotis neva žemesnės svetimųjų moralės, arba civilizacijos pasekmė – nutautėjimas. Tai baisu. Bet kartu ir neišvengiama.

Tačiau galbūt neišvengiamai keičiantys laikmečiui, turi keistis ir pasaulėžiūra?

Į daug ką mes galime žiūrėti teigiamai ar neigiamai, bet miesto aplinkoje, kad ir kokia ji mums būtų nemaloni ar priešiška, užauga nauja miesto kultūra – tai universitetai, tai buržuazija, tai palyginti laisvas žmogus, tai revoliucijos – ir kruvinosios, ir intelektualinės. Didieji atradimai, kultūros bei mokslo pažanga, svarbiausieji tekstai gimsta toje miesto kultūros terpėje. Mes, kaip tauta, nesukūrėme laiku miesto kultūros. Mes nesukūrėme laiku proletariato kultūros. Ir tik šiais laikais, kai įdėmiau pažvelgi į tapatybę, matai, kad pagaliau tas virsmas įvyko. Šiandien lietuvių, gyvenančių ne „ant žemės“, gyvenančių mieste, daugiabutyje, turbūt yra daugiau negu gyvenančių kaime, o ir kaime gyvenantys nebūtinai gyvena pagal žemdirbystės ciklą. Todėl tikriausiai galime pasakyti, kad XIX a. pab.–XX a. pr. prasidėjęs kaimiškos lietuvių sąmonės laužymas XXI a. pr. pasibaigia – įvyksta lūžis ne tik gyvenimo kokybės, bet ir lietuvių sąmonės. Iš čia kyla santykio su aplinka klausimas, jis yra kitoks, visiškai naujas. Anksčiau visas žmogaus pasaulis sukosi 20 kilometrų aplink bažnyčią ir būtent ten buvo lietuvių kalbos namai. Bet vos tik pasitraukdavome nuo tos bažnytėlės (jei ji ne lenkiška), nuo savo gyvulių ir laukų į dvarelį, vos peržengdavome universiteto slenkstį, ar net į miestą išvažiuodavome, pamatydavome, kad ten lietuvių kalbai vietos nėra.

O galbūt yra kaip tik atvirkščiai, lietuvių kalba iš kaimo gryčios, kaip ir dera jai, persikraustė į daugiabutį. Ar tai yra blogai?

Taip, tai yra didysis pokytis, bet kad tai būtų tragedija, nepasakyčiau. Greičiau – paradoksas. Kažkuris poetas (dabar neprisimenu kuris) ta proga su giliu liūdesiu pranešė: kalba prarado savo namus.

Taip, jei turima galvoje tas keliolikos ar keliasdešimties kilometrų spindulys aplink bažnyčią. Bet juk ne šiaip prarado, o išplėtė savo būvį į miestą, į visą valstybę, į visas gyvenimo sritis. Taip, tai lemia tarmių nykimą, tai lemia spartesnį mūsų senosios kalbos kitimą, bet man gerokai jaukesni tie kalbos namai, kurių prieangis yra ne sulenkėjusiame dvarelyje, o persikelia net į Prezidentės priimamąjį – galiu su savo lietuvių kalba mūsų valstybėje puikiai gyvuoti net iki ministro karjeros pradžios. Dabar mes kalbėdami apie tapatybę, dažnai piešiame baubus, kurių iš tikrųjų nėra, arba bandome telkti visas pastangas visiškai bevaisėmis kryptimis. Tai yra greičiausiai iš pasimetimo. Ką noriu pasakyti apie šitas kryptis ir panikos kėlimą ne vietoje: taip, šiandien yra didžiulė migracija, tačiau tautos išlikimui, tautos būviui visiškai ne milijonai yra svarbu. Greičiausiai yra kažkoks kritinis skaičius, kai tautos likučiams iš tiesų kyla pavojus, bet tikrai tai ne milijonas ir ne pusė milijono. Tautos gali būti ir vieno milijono, ir trijų milijonų, ir šimto milijonų, bet visos gali labai puikiai gyvuoti. Todėl žmonių pamažėjimas ar padaugėjimas Lietuvoje yra tam tikras laikmečio dvasios dalykas, kuris ateina ir praeina. Viešosios erdvės ir gyvybingumo problemos tame nematau. Kita vertus, negalime nematyti žmonių, kurie atsiduria ne Lietuvoje. Pastaruoju metu atrodo, kad būtent šia kryptimi telkiamos labai didelės valstybės pastangos. Neva kažką norime išgelbėti, neva kažką norime išlaikyti ar susigrąžinti. Bet juk tai yra laisvas žmonių pasirinkimas. Kas turi teisę jį trukdyti! Deja, lietuvis, atsidūręs svetimose aplinkose, stebuklingai greitai nutausta – liūdna, bet greičiausiai tai irgi yra lietuvių tapatybės dalis, labai įdomi tapatybės dalis. Esu matęs Lietuvoje gimusių ir užaugusių žmonių, kurie atsidūrę nelietuviškoje aplinkoje per dvejus metus pamiršta lietuvių kalbą.

Kaip tai yra įmanoma?

Tai ir yra klausimas – kaip tai įmanoma? Žmogus gali šnekėti rusiškai, angliškai, lietuviškai suprasti, tačiau kalbėti jau nebegali. Šiuo klausimu seniai pavydžiu žydams, kurie laikosi aiškaus principo: tikras žydas yra tas, kurio anūkai yra žydai. Įsivaizduojate? Lietuviui pabandykite šitai pritaikyti. Išvažiavo lietuvis, ne tik jo anūkai, bet ir vaikai po penkerių metų su tėvais lietuviškai nebesusišneka. Išimčių yra: Valdas Adamkus grįžo, grįžo Jurgis Didžiulis iš P. Amerikos ir visai tvarkingai lietuviškai šneka, bet tai yra vienas, šimtas, tūkstantis pavyzdžių. O kiek jų išvažiavo? Šimtai tūkstančių ir kaip Maironis sakė: „Tiek tūkstančių amžiais gyveno, kentėjo/ O kas jų bent vardą atspės.“ Tik iš vardų ir bematome, kad tai buvę lietuviai.

Yra tokių, kurie nei vieno lietuviško žodžio nemoka. Todėl tai, mano galva, yra prarasta, nukirsta tautos dalis. Kita vertus, gal tai kaip tik lietuvių tautos stiprybė: mes nuolatos prarandame jau turbūt 300 metų dideles tautos dalis. Turiu galvoje ne tik emigraciją, kuri, beje, ne ką menkesnė buvo XIX a. pab.–XX a. pr. Tai ir karai, marai, okupacijos. Imkime kad ir Tvano metus. Dubingių apylinkėse, berods, po jo liko gyvi 2 žmonės. Prabėgo 100 metų – ir vėl ten gražiai žmonės gyvena. Ar nebus taip, kad lietuvių tauta greičiausiai yra įpratusi prarasti dideles savo dalis ir tai yra dar vienas tautinis mūsų bruožas.

Dėl viso to manyti, kad mes kaip nors išsaugosime, palaikysime tautinę gyvastį tų užsienio lietuvių, kurie nusiteikę nutausti, yra niekai. Jie, jeigu sąmoningai norės, gali ir prisidėti prie Lietuvos kūrimo, ir balsuoti, ir išlaikyti ryšius. Bet praeis 20-30 metų ir didžioji dalis bus tokių, kurie nė žodžio lietuviško nemokės ir vargu ar save lietuviais laikys. Deja, didelės mūsų tautiečių dalies išvykimo į Vakarų priešastys ne tik ekonominės – dažnai išvykstama sąmoningai nutausti. Todėl užuot tuščiai eikvojus laiką ir išteklius, reikėtų pamėginti pažvelgti į tikruosius pavojus, kylančius lietuvių. Ir jie yra čia, tarp mūsų, liekančiųjų.

Gyvename Marijos žemėje (be ironijos). Tikrai puikus kraštas, nedidelis gyventojų tankis. Puikios klimato sąlygos: nėra jokių tornadų, nepakeliamų sausrų ar liūčių, vėtrų sugriautų namų ir pan. O gali būti, kad su visuotiniu atšilimu klimatas Lietuvoje dar ir pagerės. Reiškia, kad gyvenimo sąlygos bus dar geresnės. Tokių nedidelių valstybių esama ir daugiau – Lietuva pagal dydį tarp visų valstybių yra kažkur per vidurį. Štai truputį mažesnės šalys – Belgija, Danija, Taivanas. Bet... pasaulio ekonomikoje tai gerokai reikšmingesnės ir gyventojų gerokai daugiau turinčios šalys. Vadinasi, iš tiesų nesame maža šalis. Tačiau gyventojų tose šalyse nuo 2 iki 10 kartų daugiau – tikiuosi, žinynai nemeluoja. Todėl man atrodo, kad globaliame, kosmopolitiškame pasaulyje, pasaulyje be sienų ir geležinių uždangų lietuvių laukia labai didelis išbandymas, kokio nebuvo niekada arba, jeigu ir buvo, mes jo neišlaikėme arba pralaimėjome. Tai yra, Lietuvoje po 20-40 metų gyventojų gali būti 3–4 kartus daugiau nei dabar. Klausimas – ar jie bus lietuviai? Manau, kad ne. Va iš čia kyla pagrindinis tautos išlikimo iššūkis, pagrindinė sąlyga: tų visų atvykėlių integracija. Ar mes pasiruošę tam? Ar mes galėsime tai padaryti? Labai neilgai truks, kai mes pirmoje klasėje matysime 40 proc. gimtakalbių lietuvių ir 60 procentų galbūt tik atėjusių mokyti lietuvių kalbos. Ar mes pasiruošę visa tai suvirškinti? Vilniaus kraštas rodo, kad ne. Marai, karai, panašūs dalykai – tik atsiduria šalia lietuvių daugiau ne lietuvių, lietuviybė kažkur ištirpsta. Tai čia mūsų didysis išbandymas. Mes turime ruoštis, norėdami išlaikyti lietuviybę, norėdami būti lietuviais, integruoti į savo tautą daug atvykėlių.

Kokia viso to kaina?

Bet kokia integracija, bet koks globalizmas turi savo kainą. Naudodamiesi globalizacijos suteiktais patogumais – telefonija, internetas, transportas, po visą pasaulį lengvai keliaujančios prekės ir t.t. –

mes nelinkę klausti: o ką mes už tai turime atiduoti? Kiek galime atiduoti? Kiek iš mūsų tai atims lietuviškumo? Dviguba „v“ raidelė – ar čia problema, ar ne? Lietuvoje – taip. Nors iš tikrųjų, čia nėra jokios problemos – kaip gramatikoje parašyta, taip reikia ir gyventi, tiek tos bėdos. Bet štai – lietuvių kalba, palikusi „kalbos namus“ ir išplaukusi į plačiuosius miestietiškus vandenis arba net nutolusi nuo savo kamieno ir tvirtai įsitvirtinusi verstiniuose eurobiurokratijos labirintuose, nuolat didėjantis su akcentu kalbančių svetimtaučių kiekis, pakitęs mūsų pačių pasaulėvaizdis, išmokimas gyventi greta svetimų kultūrų arba net svetimose kultūrose, technologijų ir techninės pažangos keičiamas gyvenimo būdas – visa tai keis ir kalbą, ir nacionalinį charakterį, ir tautinius papročius. Tai ir yra kaina už globalizaciją, galbūt net kaina už išlikimą. Alternatyva viena – uždarumas, geležinė siena. Nepaisant to, ar tai apskritai jau šiandien beįmanoma, visuomenėje matome žmonių, agituojančių būtent ta kryptimi. Aš netikiu tautinės valstybės nunykimu. Bet artimiausiais dešimtmečiais mes nuolat turėsime spręsti su atvirumu susijusios naudos ir mums priimtinos kainos santykio klausimą. O tas santykis gana aiškus – tiek nesugebėjimas ginti savo interesų atvirame pasaulyje, tiek užsidarymas yra pražūtingi. Lieka aukso viduriukas! Bet kur jis!?

Kalbant apie Jūsų įvardintus globalizacijos patogumus, kaip vertinate tai, kad išmanieji telefonai „neišmano“ lietuvių kalbos, taip skatindami tautą švepluoti. Ar kasdieninis kalbos vartojimas neiškrepia mūsų kalbos suvokimo?

Iš tikrųjų į mūsų gyvenimą negrįžtamai įsiveržė naujosios technologijos – kompiuteris, išmanusis telefonas. Visų tų technologijų veikla pagrįsta kalba – ir gerokai daugiau, negu kartais įsivaizduoja technologizuotos, bet menkai humanizuotos visuomenės žmogus. Kompiuterių ir telefonų lituanizavimo baruose yra nuveikta nemažai, bet kaip ir kiekviena prekė, taip ir šios gali būti kokybiškos, atitinkančios aukščiausius standartus, bet ir pigios, turinčios tik minimalias funkcijas.

Gali būti, kad jauni žmonės, kurie daugiausiai naudojami šiomis technologijomis, perka pačius prasčiausius, pigiausius prietaisus, kuriuose galbūt tikrai nėra lietuvių kalbos. Vidutinės klasės įrenginiuose bent jau minimali lietuviškė tikrai yra. Bet čia slypi tapatumui dar vienas iššūkis. Kiek man teko šnekėtis Danijos jaunimu, Švedijos žmonėmis, norvegais, visiems savaime suprantamas dalykas, kad programos turi būti švediškos, daniškos, norvegiškos. Nueikite į interneto kavinę tuose kraštuose, rasite būtent tas programas. Patyrinėkite rinkos ataskaitas – apie 90 procentų „Microsoft“ programų parduodama tų šalių kalbomis. O Lietuvoje atvirkščiai – turbūt 90 procentų programų yra angliškos, nors lokalizuotos versijos tiekiamos. Tik neaišku, ar tai dar vienas didžiulis pavojus tapatybei, ar kaina, kurią mokame už patogumą. Žinoma, tai daug pasako apie Lietuvos jaunimo tautines aspiracijas – tikrai ne jaunimo naudai. Pastebėjau ir paradoksą – kuo aršiau interneto erdvėje ginama lietuvių kalba ir lietuviškė, tuo didesnė tikimybė, kad tai bus daroma netaisyklinga lietuvių kalba ir be lietuviškų rašmenų. Nesuprantu, kur čia šuo pakastas.

Ar Mikalojaus Daukšos kadais išsakytos mintys, kad „ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo gimtąją kalbą“, dar yra aktualus šiandienai ir gali būti aktualizuojamas?

Šitas gražus ir prasmingas tekstas iš tikrųjų yra išmoktinas ir tinka visoms gimtosioms kalboms. Čia rašoma ne apie lietuvių kalbą, o apie gimtąją kalbą. Lenkas turi gimtąją kalbą, kaip ir rusas, anglas, ar mes. Deja, mažai kas atkreipia dėmesį, kad ši prasminga prakalba Mikalojaus Daukšos parašyta to meto oficialiąja kalba – lenkų kalba. Mes mokomės tik vertimą. Ar tik toks elgesys nėra nesugebėjimas atsiplėšti nuo XIX a. pab.–XX a. pr. suformuoto negatyvaus lenko įvaizdžio. Bet pamirštama, kad visa Lietuvos istorija, mūsų istorija vis dėlto yra bendra. Lietuvių literatūra – lenkų kalba, lietuvių literatūra – lotynų kalba. Visa tai yra lietuvių literatūra. Nuvažiuoju andai į Minsko

universitetą. Paminklas: sėdi dėdulė, pasiėmęs knygą. Užrašyta baltarusiškai: Mykola Gusovskij. Kas čia dabar, klausiu. Ekskursijos vadovė paaiškina, kad tai yra Mikalojus Husovianas, „Giesmės apie stumbrą“ autorius, ir prideda, kad tai jų tautinis tekstas, atmintinai pacituoja ištrauką. O mes ką sakom: ne, čia lotyniškai parašyta, tai kažkieno – gal lenkų, gal ukrainiečių, gal baltarusių.

Adomas Mickevičius irgi ne mūsų. Sarbievijus – apskritai nesusipratimas ir mokykloje neminėtinas. Ir kaip tai puikiai dera su mūsų valstietiška lietuviybės samprata! Todėl, mano galva, tos ryškios valstietiškos XIX amžiaus lietuviškos tapatybės išnykimas yra gėris Lietuvai. Kas bus iš to? Nežinau, pažiūrėsim. Bet kad mano čia minėti autoriai pastaraisiais metais atsiranda mokykloje, kaip ir Mikalojus Daukša, yra didžiulė pažanga ir puikus akstinas naujai tapatybei formotis. O pats Daukšos tekstas – mokykloje išnagrinėtas skersai išilgai, todėl aš čia nieko naujo nepasakysiu. Tik būtų gerai, kad mokytojai mokiniams pasufleruotų, jog Renesanso idėjos nebūtinai turi būti mūsų amžiuje priimamos paraidžiai – galima ir padiskutuoti apie kalbos ir tapatybės santykį, kuris tikrai nėra vienareikšmis.

Viename interviu užsiminėte, kad esama žmonių, kuriems privalu kalbėti taisyklinga standartine lietuvių kalba, tai – dėstytojai, mokytojai, žurnalistai. Tačiau ar nemanote, kad ir Seimo nariams derėtų kreiptis į tautą taisyklinga kalba. Apskritai, kaip manote, ar mūsų valstybės kūrėjams nederėtų šiek tiek labiau kreipti dėmesį į savo gimtosios kalbos vartojimą ir daugiau dėmesio skirti savo kalbos žinių puoselėjimui?

Visada visuomenėje bus elitas ir visi kiti. Kai suprasime, kad vienas elito skiriamųjų bruožų yra kalbėjimas elito kalba, standartine kalba, tada suprasime, kas yra visuomenės elitas. Mokytojas, dėstytojas, žurnalistas ir dar aktorius. Dar mokslininkas, apskritai menininkas. Žodžiu visi, kurie kuria tautos kultūrą – mokslą, meną, net technologijas. Pažiūrėkite, kas dedasi šalyse, kuriose jau seniai susiformavo miestietiška kultūra, miestietiškas kalbėjimas, miesto kultūra. Pažvelkime į Angliją. Niekas ten atvirai nesako, kad tu turi kalbėti taisyklingai, kad turi kalbėti elito kalba ir pan., bet tu nebūk baigęs Oksfordo, Kembridžo ir neišmokęs puikiai savo gimtosios kalbos, į jokių postus išrinktas nebūsi. Tai neatsiranda per metus, dvejus ar dvidešimt. Mes kol kas renkame visokius, nemokančius lietuviškai. Todėl, kad nėra suformuotos elito sampratos arba ta samprata tikslingai naikinama, diskredituojant, niveliuojant, pakišant netikras vertybes (buvimas ant blizgaus viršelio nėra elitiškumo požymis). Grįžkime į 1940 metus ir puikiai atskirsime, kas yra elitas, kas ne elitas, ir kas šneka bendrine kalba, o kas šneka bendrinės kalbos šnekamąja atmaina. Tautos naikintojai puikiai sugebėjo elitą atskirti.

Šia proga prisiminiau Džordžo Bernardo Šo „Pigmalioną“ ir pagal jį padarytą puikų miuziklą „Mano puikioji ledi“. Ten siužetas maždaug toks: mergina nori elitui pardavinėti gėles. Profesorius Henris Higinsas, pamato, kad čia bus šnipštas, niekas su ja nešnekės, jeigu ji nekalbės taip, kaip priklauso. Jis moko ją anglų kalbos fonetikos, ji išmoksta kalbą ir prekiauja tomis gėlėmis. Toliau meilė. Atkreipkite dėmesį į esmę. Jeigu tik nori palipti visuomenės laipteliu truputį aukščiau, privalai priimti tos visuomenės aukštesnio laiptelio taisykles, tarp jų ir kalbėjimą. Ir aš suprantu, kad dabartinėse visuomenėse kalbėti apie elitiškumą nėra visai korektiška. Tačiau, jeigu jūs įdėmiau žvilgtelėsite į pačias demokratiškiausias visuomenes, visur aptiksite daugiau ar mažiau užmaskuotą elitarizmą. Apskritai visuomenių savisaugos instinktas verčia saugoti savo elitą (nepaisant ekstremalių atvejų per revoliucijas).

Žmogus egzistuoti kaip banda negali. O ir bandoje visada egzistuoja hierarchija. Kaip jau sakiau, valstietiškos tapatybės aplinkoje, lietuvis būti iki galo lietuviu galėjo tik tarp sau lygių. Kai tik žengdavo žingsnį socialinės hierarchijos laipteliu aukštyn, čia pat tekdavo keisti dalį tapatybės – kalbą, nes dvaras dažniausiai kalbėjo lenkiškai. Šiandien mes tais laipteliais iki pat Seimo nario

galime žingsniuoti nekeisdami tapatybės – Seimo nariu gali būti ir virėja, ir vadybininkas, ir teisininkas. Ir tai greičiausiai labai demokratiška. Bet ar tikrai teisinga ir naudinga valstybei? Kiekvienas gali būti išrinktas, bet ar kiekvienas gali vadovauti? Čia slypi ir atsakymas į jūsų klausimą. Senesnės demokratijos visuomenėse yra šokie tokie stabdeliai. Kai tik Lietuvoje jie susiformuos, greičiausiai ir Seimo narių kalba pagerės. Žodžiu, augimo skausmai. Kita vertus, dabar iškyla kalbos problema, jei darbas reikalauja bendravimo su Europa, reikia anglų ir prancūzų kalbų. Jei nori didžiuosiuose Lietuvos bankuose dirbti, vėl reikia anglų kalbos. Tai nauji pavojai, nauja kaina už tą miestietišką kultūrą, globalizmo privalumus bei technologinius patogumus.

Spaudoje esate išreiškę nepritarimą užsienietiškų pavardžių sulietuvinimui. Kodėl?

Pirmas dalykas – su kuo mes kariaujame? Su lenkais? Kodėl? Ką jie mums blogo padarė, ką mes jiems blogo padarėm? Istorijos vingiuose neteisybių buvo daug. Mus ir kazokai plovė, ir rusai plovė, ir patys vieną kitą paskerdėm, plėšikaudami aplink Lietuvą. Čia visko buvo. Ar į tai reikia žiūrėti? Ypač kai nuo įvykių mus skiria kelios kartos. Ar Jums labai skauda dėl Kražių bažnyčios skerdynių? Arba 1830 m. sukilimo numalšinimo? Nelabai, todėl, kad yra tam tikras atstumas. Laikas žaizdas gydo. Tai kam su jais pjautis ir kam kariauti dėl niekų? Pasižiūrėkime į Europos kalbas. Lietuvių kalba yra Europos kalba. Europos kalbose susiklostė tokia tradicija, kad lotyniško pagrindo vardai perrašomi taip, kaip jie parašyti toje kalboje. Žinome, kad Europoje yra ir a su rutuliuku, ir o perbraukta, ir dar kitų raidžių, kurias sunku net perskaityti, kažkokių „kringelių“ prirašyta, bet šiaip visa tai yra lotyniško pagrindo abėcėlių dalis. Daugelis Europos tautų bent dokumentuose parašo tai, ką mato. Iš čia dabar staiga nesąmonės, kylančios lietuvių kalbos pagrindu. Koks nors Simutis – anglas mato vyro pavardę, tai jam net nešauna į galvą, kad žmona gali būti ne Simutis. Tai visiškai natūralu, todėl perrašo taip kaip yra. Bet tai nereiškia, kad jis kaip nors ką nors taiko prie savo kalbos. Jam paprasčiausiai nežinoma mūsų moterų įvardijimo ypatumai. Tačiau jei mes pamatome pavardę Gliwa, mums būtina knieti tą w išnaikinti, nesuprantu, kokių pagrindu. Kartais, kad žmonėm būtų patogiau perskaityti, ir užsieniečiai gali sutranskribuoti pavardę. Antai atsimenu, žiūrėjau Švedijos televiziją, Vytautas Šustauskas dar buvo Seime, kažką ten postringavo. Jam už nugaros užrašyta „Šustauskas“. Matyt, švedai tą š taip ir užrašo.

Vieni šeimas kuria Lietuvoje, kitiems duok afrikas ir arabijas. Kodėl toks skirtumas? Auklėjimas, šeimos vertybės.

Šiaip egzistuoja dvi tradicijos: viena – globalioji – palikti svetimus vardus tokius, kokie jie yra lotyniško pagrindo, antra – sutranskribuoti tam, kas nori perskaityti, ir tai ne dokumentų dalykas. Šios tradicijos lietuvių kalbininkai ir laikosi. Tai paaikškinta Valstybinės lietuvių kalbos komisijos nutarime Nr. 60 ir akademinėje Lietuvių kalbos instituto išleistoje „Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje“. Gramatikoje rašoma, kad lotyniško pagrindo abėcėlę vartojančių kalbų vardai ir pavardės gali būti užrašomos su įvairiais rašto ženklais: a su rutuliuku, dviguba v, q, o perbraukta, a su dviem taškais ir t.t. Viskas. Tai yra bendra taisyklė. Kalbos komisija 60 nutarimu patvirtina, kad šita taisyklė yra gera, tačiau pasiūlo atsižvelgti į vaikų ir jaunimo išsilavinimą ir lavinimo tikslus. Pavyzdžiui, svetimus vardus reikėtų transkribuoti pasakose, pradinukų vadovėliuose, vyresnėse klasėse palaipsniui pereinant prie lotyniško pagrindo abėcėlių perrašos.

Tokios yra svetimvardžių rašymo taisyklės lietuvių kalboje. Žinoma, istorija savo antspaudą uždeda ir kai kurių vardų rašymas jau yra tapęs tradicija. Jėzus Kristus. Ne Jesus Christ. Abraomas, Adomas, Jonas Auksaburnis – kitom kalbom kitaip. Man prie tų keletos pavardžių skaudu matyti, kai pradedama darytis, pavyzdžiui, rašant Viljamo Šekspyro pavardę. Jau trys kartos rašo jo pavardę pagal tarimą. Todėl rašyti Shakespeare yra durnystė. Tiesa, Konstitucinis teismas svetimvardžių rašymo taisykles dokumentuose yra išaiškinęs kitaip – jis mano, kad lietuvinimas

gelbsti kalbą. Aišku, galime turėti nuomonę apie viską, bet vis dėlto Konstitucinio teismo sprendimus turime gerbti, todėl daugiau čia nėra ko komentuoti. Sakyčiau, demokratijos grimasos. Nieko čia nepadarysi.

Globalizacija susijusi su anglų kalbos invazija į daugelį gyvenimo sričių ir gundo vis mažiau remtis mūsų gimtosios kalbos potencialu. Taip pat didelė jaunuomenės dalis laikosi nuomonės, kad gimtosios kalbos galima išmokti savaime, tačiau daugiau dėmesio reikia skirti užsienio kalboms, kurios yra pravartesnės ieškantis darbo ar įsitvirtinant užsienio darbo rinkose. Tačiau kaip vis dėlto derėtų šiandien puoselėti kalbą, kad ji išliktų patraukli ateinančioms kartoms?

Lietuvis, norėdamas studijuoti, daryti karjerą, verslą, visada privalėjo mokėti vieną ar net kelias užsienio kalbas. Tai suprantama, nes mūsų yra per mažai. Tiesa, anksčiau jis prie svetimų kalbų turėdavo pereiti vos ne nuo pirmojo karjeros laiptelio, dabar iš esmės vien lietuvių kalba galima verstis vos ne iki ministro. Aišku, yra sričių, kur užsienio kalbų prireikia labai anksti – studijos, tarptautinis verslas ir pan.

Dabar ir mokykloje stengiamasi kuo anksčiau pradėti mokytis užsienio kalbų. Tiesa, nežinia, ar tikrai to reikia, ir neaišku, nuo kokio amžiaus tai daryti optimalu. Kad ir kaip ten būtų, vienas dalykas nuteikia raminausiai – jau šimtai metų lietuvis iš esmės yra dvikalbis. Kalbų kontaktai, aišku, palieka savo pėdsaką lietuvių kalboje – vis ujame, bet nesugebame išuiti iš kalbos rusiškas konstrukcijas, nors rusų kalbos dalis jaunimo nebemoka, gal kiek pastaraisiais metais angliškų konstrukcijų pradėjo daugėti. Bet juk bendriausia prasme – lietuvių kalba nuo tos dvikalbystės neišnyko. O jei palygintume su XVIII ar XIX amžiais, net smarkiai apsisvalė. Taigi, ne toks velnias baisus, kaip jį paišo. Kalbos prestižo, kalbos patrauklumo, sveiko pasididžiavimo, patriotizmo klausimai – mažiau tiesiogiai nuo jaunimo valio, o daugiau nuo bendro auklėjimo, mokyklos ir šeimos pastangų priklauso. Ne veltui gimtoji kalba yra labai dažnai vadinama motinos kalba. Kiekvienas prisimename Petro Rimšos skulptūrą „Lietuvos mokykla“, dažnai vadinamą tiesiog „Mamos mokykla“. Mama prie ratelio pasisodinus ant kelių moko vaikučių skaityti. Šios mamos mokyklos niekas per pastarąjį 150 metų neatšaukė. Jei mama mokys taip savo vaiką, jei ras bendrą kalbą su mokykla ir mokys to paties, kur gi dings tas vaikas nuo tos lietuvių kalbos. Manau, taip bus visada. Viskas eina iš šeimos. Būkim žydai: aš kalbu lietuviškai, mano anūkė kalba lietuviškai. Aš tuo patenkintas: mane nukaršins, kalbėdami lietuviškai. Ar mano anūkė savo anūke taip pasirūpins, jos ir klauskit, aš nežinau. Manau, kad tęstinumas, perdavimas iš kartos į kartą yra pats svarbiausias dalykas. Žiūrėkite, vieni vaikai vos baigę mokyklą kaip patrakę pasileidžia per pasaulį ir daugiau niekada nebegrįžta Lietuvon, kiti ir studijas baigia, ir po užsienius pasidairo, kiek mokslai ar darbai reikalauja, bet žiūrėk, į gimtus namus traukia ir išvykti niekur nenori. Vieni šeimas kuria Lietuvoje, kitiems duok afrikas ir arabijas. Kodėl toks skirtumas? Auklėjimas, šeimos vertybės.

Rašote vadovėlius, todėl norisi klausti kiek šiandien pažengę mokomosios priemonės – vadovėliai. Ar dabartinės mokomosios lietuvių kalbos priemonės yra patrauklios, prisitaiko prie jaunuomenės poreikių?

Mes esame pasiklydę tarp 3 pušų. Pradedame dairytis į vakarietiškas mokymo metodologijas. Kas mums artimiausia, labiausiai krenta į akis? Aišku, pirmiausia pamatome kaip moko anglų kalbos ir pradedame šaukti, kad ten pažangūs mokymo metodai, o pas mus visiškai nepažangūs. Bet pamirštame esminį dalyką: į pirmą klasę mūsų mokinys ateina mokėdamas lietuvių kalbą (kaip sakiau, nežinia, ar taip visą laiką bus). O anglų kalbos jis nemoka, todėl mokymo metodikos – yra visiškai skirtingos, tikslai – taip pat. Anglų kalbos mes mokomės tam, kad, pirma,

komunikuotumėm, antra, tam, kad pažintumėm anglišką pasaulį. Lietuvių kalbą mes mokomės pirmiausia tam, kad taptume lietuviais. Tai visiškai kiti uždaviniai. Neseniai skaičiau straipsnį, kad mokinukai parašė diktantą ir gambiausieji jame padarė 22 klaidas. Dabar tragedija! Nesąmonė. Kokia čia tragedija? Man visai kas kita rūpi. Pataisykit tas klaidas pagal taisykles pats paprasčiausias dalykas, pagaliau dabar ir kompiuteris automatiškai daugelį klaidų ištaiso. Ar čia didžiausia problema? Tai susitarimo dalykas. Svarbiausia – jie per lietuvių kalbos pamokas turi pirmiausia pažinti sistemą, gauti žinių apie mūsų kalbos unikalumą, jie turi pamėgti tą mūsų kalbą. Jie turi sąmoningai – ne tai, ką iš motinos gavo pasąmonės lygiu – suvokti, kas čia vyksta. Jie per lietuvių kalbos pamokas išgirsta apie pirmąją knygą, K. Donelaitį, universitetą. Jie pajunta lietuvių kalbos grožį. Tai yra tapatybės ugdymo vieta. O mes, atsiprašant, pradedame kablelius ir nosines kelti virš visko. Pradedame daryti iš to tragediją. Ne čia yra šuo pakastas. Neseniai susitikau su mokytojais, mane pribloškė. Valandą laiką šnekėjau apie tuos dalykus ir staiga mokytojos klausimas: o kaip tai susiję su būsimo egzaminu?

Iškrenti iš klumpių, nebežinai, ką atsakyti. Ne apie tai šnekame. Lietuvių kalbos pamokos, Lietuvos istorijos pamokos, galima ir Lietuvos geografijos pamokos yra tam, kad lietuvis taptų lietuviu. Jos yra tam, kad kai pasikeis padėtis, kai atsiras pilna ne lietuviukų mokyklose, tam, kad juos integruotume į lietuviškąją kultūrą.

Štai kam yra reikalinga, o ne tam, kad kažkas išlaikytų kažkokį egzaminą. Kai supainiojame mokymo tikslus, nebežinome, kas svarbiau – angliškai, lietuviškai ar rusiškai, po to dar Švietimo ir mokslo ministerija sumeta visa tai į vieną dalykų bloką „Kalbos“, jūs tik pasižiūrėkite kas išeina. Nesupranta, kad lietuvių kalba ir užsienio kalbos yra visiškai skirtingi dalykai, arba gimtoji kalba, nes čia ir baltarusių, ir rusų, ir lenkų kalbos gali būti.

Kai mes viską viena metodika pradedame daryti, išeina šnipštas. Vis dėlto mokyklos darbas labiau yra auklėti, o ne mokyti. Šito nepamirškime. Auklėti ta kryptimi, kuri reikalinga Lietuvai, lietuvių tautai.

Kalbino Dalia Rauktytė